

Ямчук П. М.,

кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор
Уманського національного університету садівництва

ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЦІННІСНО-СМИСЛОВОМУ КОНТЕКСТІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Дехто вважає, що як були «неперспективні» села, то і існують і неперспективні культури. Помиляйтесь! І – не діждетесь!

Олесь Гончар

запис у «Щоденнику» від 6 грудня 1985 року [1, т. 3, с. 75]

Анотація. У статті досліджується феномен буття української мови як особливої ціннісно-сміслові семіосфери в несприятливих соціально-історичних умовах минулого століття. Також вивчається смислоутворююча роль української мови для знакових діячів світової науки й мистецтва, які, будучи українцями, свідомо творили український культурний універсум поза межами Батьківщини.

Ключові слова: філософія мови, буття, ціннісно-сміслова парадигма, Олесь Гончар, Архип Люлька, український світогляд.

Постановка проблеми. Українська мова, а якщо говорити точніше – сам феномен її буття у світовому трансцендентальному універсумі, є плідним полем для появи й зростання цілого шерегу науково-аналітичних праць із філософії (від соціальної – до релігійної та філософії державотворення й права), світової й вітчизняної історії, соціології, політології, культурології, етики, комплексу правових дисциплін. І – звісно – для українознавства, літературознавства й мовознавства. Цей незорний обшир ще й досі залишається *terra incognita* – землею незвіданою – для вчених вже нового III Тисячоліття. Але тим більшою є привабливість для молодих і досвідчених вчених ХХІ віку дослідження цієї «землі незвіданої», оскільки саме тут відкриваються великі можливості для реалізації науково-творчого пошуку, для неповторних власних новітніх відкриттів.

Мета статті – дослідження феномена буття української мови як особливої ціннісно-сміслові семіосфери в несприятливих соціально-історичних умовах минулого століття, вивчення смислоутворюючої ролі української мови для знакових діячів світової науки й мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Буття української мови в соціально-історичному контексті розвитку Русі-України від 988 року – від доби Хрещення нашої землі і народу, в ній суцього, знало епохи потужних перемог. Це були ті часи, коли в Київській Русі-Україні, в Київсько-Литовському князівстві українська мова визнавалася всіма як наріжний камінь української духовності. Вона була, відповідно до вимог доби, не лише суто духовною, а й іманентно державною, державотворчою мовою, оскільки саме нею творились закони, статuti і законодавчі акти тієї пори. Українською мовою в добу Пізнього Середньовіччя–Бароко було перекладено знакове вже для новітньої української державності «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561), поклавши руку на яке, присягають у вірності народу й державі новообрані президенти нашої країни ХХ–ХХІ століть. Українською мовою був здійснений переклад Острозької Біблії (1581 рік). Українською мовою (старожитньою чи новою літературною,

в даному разі неважливо, адже слід пам'ятати, що мова як будь-який живий організм, розвивається згідно зі своїми, притаманними їй, особливими законами, а отже – зазнає природних для розвитку живого суцього трансформацій) творили всі велети українського Духу: від святокиївських Нестора-Літописця, митрополита Іларіона, Володимира Мономаха та – проявлених в Русі-Україні в добу Пізнього Середньовіччя–Бароко – Івана Вишенського, святого Дмитра Туптала, гетьманів-державотворців Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, просвітителів і філософів – митрополита Петра Могили, Сильвестра Косова, Кирила Транквіліон Ставровецького, Феофана Прокоповича, Антонія Радивіловського, Григорія Сковороди до Тараса Шевченка в ХІХ столітті, до Олександра Довженка і Олесь Гончара, Василя Стуса, Євгена Сверстюка і Михайлини Коцюбинської у ХХ віці, до Ліни Костенко в ХХ–ХХІ століттях.

Але так само, як і будь-який живий організм, українська мова знала не лише тріумфальні епохи злетів і перемог, а й прикрі часи страждань і принижень. І чим більшими були ці страждання і приниження, заподіяні агресивними кривдниками, тим більше життєдайної сили для їхнього подолання дарував Господь українській мові як осердю незламного українського духу. В іншому разі українська мова, яка не мала державного захисту, а навпаки – мала державну зневагу і приниження в різних імперіях, до складу яких входила Україна, неминуче зникла би з карти світу разом з усіма її носіями-українцями. А що така перспектива була цілком імовірною, свідчать геноцидні голодомори, репресії, війни проти всіх проявів української культурно-цивілізаційної неповторності.

Цієї страхітливої тенденції знищення унікального для світової цивілізації українського феномену не могли не помічати і не могли не боятися всі совісні митці-мислителі, які творили не в українській культурі, але були – душою, думкою, словом – причетними до неї. Вони розуміли і, головне, відчували, що зі зникненням української мови й культури їм і самим буде набагато важче жити і почуватися в духовно-інтелектуальній та й просто буттєвій безпеці. Знищення буття української мови та ясно пов'язаної з нею культури становитиме непоправну втрату для всього світу. Важливий епізод в указаному вище контексті наводить у щоденникових записах «Рік 1918. Київ» Д. Донцов: «11 липня був у гетьмана (П. Скоропадського – П.Я.). Довга розмова в палацовім парку. Представив мене своїй дружині, доньці і «тронфолгеру». *Виbachився*, що ще не вміють по-українськи» (курсив наш – П.Я.) [2, с. 62]. Осмислимо цю констатацію. На наш погляд, головна причина виbachень гетьмана за незнання його родину української мови криється не в посіданні П. Ско-

ропадським найвищою урядовою посадою в щойно створеній Українській державі (хоча знання або принаймні повага до державної мови державним службовцем найвищого рангу та його родиною є беззаперечною передумовою повноцінного здійснення ним державних й урядових повноважень), а в дещо іншому.

А саме – в ясному розумінні інтелігентної, з доброю освітою й вихованням людиною, так само очевидної істини, що українська мова як провідний репрезентант світогляду та буття народу з тисячолітньою культурою є невичерпним джерелом духовно-інтелектуального збагачення кожної особистості, мовлячи словом генія: «в Україні і не в Україні суціль». Відтак – незнання української мови, а отже – через брак цього знання, необізнаність родини гетьмана із самою філософією буття стародавнього народу, який вніс вагому лепту в світову та європейську культуру, і стало причиною вибачень вихованого в Петербурзі в зовсім недалекому минулому генерала російської імператорської армії Павла Скоропадського перед народженням на українському Півдні Мелітополі (сучасна Запорізька область) майбутнім ідеологом українського націоналізму росіянином Дмитром Донцовим.

Схоже, якщо не тотожне, розуміння філософії буття мови, а особливо мови, віками зневажуваної й переслідуваної, мови як репрезентанта духу та буття нації як унікальної частини загальноцивілізаційного універсуму наводить видатний дитячий письменник, на добрих, доброзичливих творах якого виховувалось і виховуватиметься ще не одне покоління дітей у світі, і – що не менш важливо – вчений-літературознавець та вдумливий спостережник й аналітик сучасного йому життя. Це – одесит Корній Чуковський, мати якого – Євдокія Осипівна Корнійчукова була україночкою, народженою в Ананьївському повіті (сучасний Ананьївський район Одещини), і мешкала в Одесі до свого відходу із земного буття. Ми поки що не маємо достеменних доказів, що саме під її впливом Корній Іванович досконало оволодів українською мовою (відомо ж, що в часи юнацтва К.І. Чуковського українська мова, так само як і ідиш, були широковживаними мовами Одеси, а найближчим другом К.І. Чуковського, що справив на його формування і зростання великий вплив, був прихильний до ідеї української державності й постанови Української держави як такої, відомий ідеолог ізраїльського державотворення – Володимир (Зеєв) Жаботинський), навіть у поважному віці спілкуючись нею з класиками української літератури в 1950–60-тих роках. Також добре відомо, що К.І. Чуковський став визнаним шевченкознавцем – автором численних праць, в тому числі й монографій про творчість Тараса Шевченка, ініціатором багатьох культурно-просвітницьких заходів, присвячених його осмисленню та популяризації феномену Кобзаря. Його діяльність у цій царині – неозоре поле для новітніх та майбутніх теоретично-компаративних, філософсько-українознавчих, одесикознавчих (даруйте неологізм) студій та досліджень.

В «Щоденнику», який письменник і літературознавець, а з 1962 року – ще й Почесний доктор Оксфордського університету вів близько 70 літ (від 1901 до 1969 року) в записові від 24 лютого 1927 року занотував прикметне спостереження з філософії та повсякчасного буття переслідуваних мов: «Прийшов нарком Білорусі Адамович. Дуже спокійний, розумний, сильний. Сейфулліна (близька до російсько-радянської влади письменниця – П.Я.) на нього накинулася. Що за мова білоруська. Вигадали мову наркоми. Зібралися, накупили французьких і німецьких граматик, витратили триста рублів і вигадали білоруську мову. Та дай ти мені три червінця, я тобі кращу мову

вигадаю. А простий народ вашої мови, так само як і в Україні, не знає. Він спокійно: Ну що ж, значить, мільйони людей помиляються, ви одна знаєте правду. Вона: Ну що це за мова! На Україні увійдеш до кімнати, *на тебе гаркнуть по-звірячому*: «*Будь ласка, зачиняй двері*» (перші два курсиви наші. Третій – К.І. Чуковського – П.Я.) [3, т. 2, С. 299].

Осмилимо процитоване. Першим, суто образно-візуальним чинником є змальований К.І. Чуковським із неприхованою симпатією «нарком Білорусі» Адамович. Він – «дуже спокійний, розумний, сильний». Наведена характеристика одразу налаштовує на позитивне сприйняття його світоглядної позиції. У відповідь на знущально-зневажливе зауваження Л. Сейфулліної щодо білоруської мови: «Що за мова білоруська. Вигадали мову наркоми <...> витратили триста рублів і вигадали білоруську мову. Та дай ти мені три червінця, я тобі кращу мову вигадую. А простий народ вашої мови, так само як і в Україні, не знає», – білоруський нарком Адамович не в галасливо-агресивний тон їй, а навпаки, врівноважено відповідає: «Ну що ж, значить, мільйони людей помиляються, ви одна знаєте правду». В цьому спокоєві – не лише усвідомлення власної правоти, а й викликана ним справедлива іронія над черговою шовіністичною спробою принизити цілі народи, які не тільки знають свою рідну мову, а й повсякчас нею спілкуються у власних родинах, з батьками і дітьми, навіть одним цим фактом утверджуючи в повсякденній практиці її трансцендентальність.

Отже, подібна зверхність ніколи не перемаже сам сенс буття приниженої в певних тимчасових соціально-історичних обставинах мови, якою від діда-прадіда говорять і творять – зосібна фольклор – десятки мільйонів людей. Навіть «за три червінця» нікому не дано створити альтернативу тому, що дав кожному окремому народові Сам Бог. Неясно, чому Л. Сейфулліна переконана, що цілком доброзичливе, українською мовою висловлене прохання зачинити за собою двері, ще й з етикетно-ввічливим словом «будь ласка» є <...> звирячим. Невипадково, іронічний і обережний К. Чуковський саме слова «будь ласка» виділив курсивом у своєму «Щоденнику». Але цікаво й те, що задовго до нинішніх дискусій Л. Сейфулліна цілком чітко артикулює: «в Україні». Загалом же таке зневажливе ставлення до української й білоруської мов, є, на жаль, в багатьох випадках, незмінним ще з 1927 року і по сьогодні. В XXI столітті подібне ставлення до мови як осердя духовно-інтелектуального буття нації, до неї як виразника національної аксіологічної ідентичності не лише є неприйнятним. Воно є незрозумілим.

Майже півстоліття по тому, в записові від 6 лютого 1986 року Олесь Гончар, осмислюючи буття української мови в тодішніх соціальних умовах, нотує в своєму «Щоденнику»: «Відкрився XXVII з'їзд Компартії України. Цілий день балаканини і жодного слова українською мовою (хоча в складі 65% українців). Тон задав Щербицький. Говорив як великий заготовач, про культуру майже нічого. Та й що він може про неї сказати? Як нищить мову протягом років і років! Після валуєвських указів чорніших часів для мови українського народу не було ж! І перший нищитель мови – він, Щербицький. З садистською послідовністю виганяє українську мову з усіх нарад, установ, вузів, із радіо; в школі за русифікацію встановили учителям надбавку в 15 крб., чи то пак 30 срібляників. Як я в ньому помилявся! Як уся наша інтелігенція співчувала йому, коли, потовчений Хрущовим, він у вишитій сорочечці скаржився нам, який він нещасний. Оце ж і відплатив – і письменникам, і всій нації, і матері рідній» [1, т. 3, с. 81].

Тетяна Іванівна Щербицька все своє життя розмовляла рідною українською мовою. В її напівтемній кімнатці, в задимленому побудованими в часи радянської індустріалізації 1920–30-х років заводами промислового Дніпродзержинську, завжди, рушником убраний, був портрет Тараса Шевченка. До можновладного сина в Київ, у комфортні побутові умови, попри неодноразові умовляння, вона так ніколи і не переїхала. Було, напевне, для неї щось більше, щось важливіше, ніж побутові зручності й вигоди. Зосібна – віра в Бога та спорідненість з тим феноменом українства, яка не від розуму, а від серця походить. Може тому й не переїхала, що син, за словом О.Т. Гончара: «перший нищитель мови <...> З садистською послідовністю виганяє українську мову з усіх нарад, установ, вузів, із радіо; в школі за русифікацію встановили учителям надбавку в 15 крб., чи то пак 30 срібляників».

Чи залишався він тоді ще для неї *сином* у справжньому сенсі цього поняття? «А хто матір забуває, того Бог карає», – мовив найбільший із наших філософів і поетів. Бога не обманюють. Хоча би внаслідок очевидної неможливості це зробити. Олесь Гончар – видатний мислитель-митець українського ХХ віку – безперечно правий, гнівно тавруючи тих, хто «нищить мову протягом років і років!». Але є ще один вагомий та незвіданий простір думок і досліджень для психологічно-українознавчих філософем. На могилах українців з родового походження, але водночас найлютіших нищителів української мови та культури, похованих на Байковому цвинтарі в часи, як здавалось тоді, вічної, брежневсько-сусловської русифікації – написи *українською* мовою. Чим іншим є таке бажання, як не ясним свідченням трансцендентальності філософії буття українства, виявлене у філософії буття української мови, тоді коли лише одна літера виявляє істинне ставлення особистості до самої себе? Як виявилось, навіть у свідомості тих, хто переслідував рідну мову та цькував її захисників, іманентною була – і це знову неосяжний обшир для роздумів – саме українська, а не якась чужа домінанта мовно-національної ідентифікації.

Не «Алексій», а «Олексій» Ватченко, наприклад. Не «Іван» – а «Іван» Грушецький. І – як подальший символ – підпис В. Щербицького, відтворений митцем на могилі верховного русифікатора УРСР. Підпис із оцим – *українським* м'яким знаком. Ця – нехай одна *українська* літера допомагає остаточно з'ясувати й зрозуміти переламану й перемелену самоідентифікацію особистості В. Щербицького та таких, як він. Наголосимо: перед Богом про причетність до свого родоводу не брешуть. Хоча би внаслідок беззмислової абсурдності спроб обманути Його. Філософія української мови у трансцендентальному контексті виявляється й в неможливості піти у вічність під нерідним іменем, написаним нерідною мовою.

В епоху тривалої тоталітарної русифікації іманентні чинники причетності до трансцендентальних сутностей філософії українства, до української мови як такої за межами тодішньої УРСР здобувають першорядне значення. У щоденниковому записові від 28 березня 1988 року Олесь Гончар, мріючи про повноправне функціонування в УРСР української мови (вже одна ця мрія видавалася би абсурдом, якщо не враховувати тогочасного становища української мови й культури, українства як культурного феномену в *Українській*, за назвою, радянській республіці) вважає за необхідне закликати до порятунку української мови, культури, а власне – духовно-національної української ідентичності не лише «в Україні суших» її синів, а передусім тих українців,

хто прославив Україну, мешкаючи й творячи за її межами: «І.С. Козловського, Архипа Люльку, Павла Поповича і Канаду, США, Аргентину <...> Хто де опинився, а мовою дожить. Це чогось варто ж <...>». [1, т. 3, с. 185].

Митець-мислитель О.Т. Гончар ясно усвідомлює всесвітню роль феномену української мови як універсального сполучника між українцями й симпатиками України (зосібна такими, як перший російський Нобелівський лауреат з літератури, строгий й іронічний до багатьох – Іван Бунін) на всіх – близьких і віддалених від України – континентах Землі, оскільки на всіх цих континентах присутні менші чи більші за потужністю й чисельністю громади українців, які не лише не забули рідну мову й культуру, а й творять особливий україноцентричний ціннісно-смысловий універсум, постійно перебуваючи в аксіологічному діалозі з іншомовними культурами.

Прикладів цьому – безліч. Ось лише один, але вельми прикметний серед багатьох. Всесвітньовідомий український оперний співак, народжений в Мар'янівці на Київщині, що своє перше виховання як вокаліст отримав в українському православному церковному хорі при уславленому й нині й усю нашу тисячолітню християнську історію Михайлівському Золотоверхому соборі. Митець, який ніколи не забував про свої духовні українські джерела, навіть виконуючи провідні оперні партії в Большому театрі в Москві, навіть будучи обласкавленим Сталіним, який був неодноразовим слухачем і великим шанувальником його таланту та відповідно до своїх слухацьких уподобань неодноразово присуджував йому державні премії свого, сталінського імені. Цей митець ніколи не забував про свою, успадковану від традицій діда-прадіда, українську православну ідентичність. Народний артист СРСР, українець Іван Козловський, який на схилі літ не деінде, а саме в рідній Мар'янівці на Київщині, заснував знану нині на весь світ музичну школу для українських музикально обдарованих дітей.

Міг же заснувати в Москві, де прожив більшу частину життя. В Ленінграді. Будь-де. Всюди були би раді такій ініціативі всесвітньовідомого оперного співака. А заснував у Мар'янівці. В рідній йому за народженням і – головне – за Духом і мелодійною, справді співочою мовою – Україні. Зовсім не випадково, що І.С. Козловський і в 90-річному віці виконував в Москві українські середньовічно-барокові колядки і щедрівки. А в присутності Сталіна не боявся виконувати свої улюблені «Ой закувала сива зозуля», «Сонце низенько...». Відданість семіосфері української мови як унікального й повноосязного репрезентанта феномену української культури у світовому цивілізаційному контексті – ось що, на наш погляд, спонукало геніального співака до здобуття вершин світового визнання і слави. Припустимо, бодай на хвилину, що народжений Україною Іван Козловський зневажив би ці православні, материнською українською традицією й рідною мовою виражені й сформовані духовно-інтелектуальні джерела. Голос би у нього, звісно, лишився. А от чи підкорив би він, не одухотворений материнськими життєдайними джерелами й рідною українською мовою, увесь світ? Як на мене, цілком риторичне питання.

Олесь Гончар занотує в Москві 14 квітня 1985 року: «Великдень! Сонячний день <...> Ідемо в гості до Івана Семеновича Козловського, щоб привітати його в цей пресвітлий день. Довго не відпускав, просиділи весь вечір. Іван Семенович розповів, що навчався в бурсі київського Михайлівського монастиря (кольоровий план його висить на стіні) <...> про Мар'янівку говорив з любов'ю – Там і трава пахне інакше»

[1, т. 3, с. 52]. В цьому контексті слід вкотре привернути увагу до самої сутності незнищеності українського христоцентризму та ясно пов'язаних з цим універсумом світоглядно-мовних універсалій. Йдеться про те, що в глуху безбожницько-радянську пору (Перебудова лише зоріє) український, за офіційним статусом – радянський письменник, а насправді український православний митець йде привітати, теж за офіційним статусом, російського радянського, а насправді українського православного співака з Великоднем. Йде, усвідомлюючи, що Великдень – «пресвітлий день». Напевне, саме тому, що радіючи можливості наговоритися сакральною – з родинних молитов та православних хорових піснеспівів засвоєною – рідною мовою та подовше перебувати в особливій сім'ї рідних українських традицій І.С. Козловський у Москві: «довго не відпускав, просиділи весь вечір».

Невипадково ж при цій великодній зустрічі з автором опального тоді роману «Собор» І.С. Козловський щиро пригадує навчання в зруйнованому в 1930-х роках більшовиками-атеїстами Михайлівському Золотоверхому монастирі, «(кольоровий план його висить на стіні)» в московській квартирі співака, і Мар'янівку, де «і трава пахне інакше». Дух українських молитов, літургій, сакральних піснеспівів, а саме ними визначалась атмосфера навчання у стінах Михайлівського Золотоверхого і <...> запах трави, яка «пахне інакше», напевне, ніж на чужині – єднаються в свідомості українського пісенного генія в особливу сполучність.

Вже в часи української Незалежності, в епоху відродження православ'я Олександр Гончар став одним з ініціаторів відновлення й відбудови Михайлівського Золотоверхого Собору та монастиря. Саме цей Собор у 2013–2014 роках постав прилистом-порятунком-шпиталем і, на жаль, місцем відспівування Героїв Небесної Сотні. Цієї трагедії ні Іван Козловський, ні Олександр Гончар вже не побачили. Життя людей у Соборі-шпиталі рятували молитвами й ліками їхні духовні нащадки й спадкоємці.

Духовно-інтелектуальний зв'язок між обома творцями філософії української мови ХХ віку – співаком, що стверджував українське пісенне слово на всіх світових континентах, і знам'ям так само на всіх світових континентах митцем українського прозового слова, був безперервним. Він відчувався та тривав на особливому духовно-інтелектуальному рівні навіть тоді, коли безпосереднього буттєвого спілкування між ними не було. Олександр Гончар занотує 10 квітня 1990 року: «За тією лікарнею не зміг і привітати Івана Семеновича Козловського з 90-літтям. Ось чие життя варте наслідування! Жити б отак, як він: завжди у відданості прекрасному. У вірності друзям. У джентльменстві й вихованості поведінки, що так красить і виділяє людину інтелігентну. Дякую долі, що дала мені змогу близько знати його. Бачити як, виходячи з квартири, він так просто і звично, осіняє себе хрестом. Як жартує за столом у рідній Мар'янівці. Здається, всі на світі його люблять. Здається, нема в нього серед людей ворогів. Для мене він <...> лицар, що присвятив себе прекрасному <...> вони схожі між собою – оці трос: Сковорода, Тичина, Козловський. Як три брати у вічності. Що їх єднає? Найбільше <...> українська духовність. Внутрішня гармонійність. Устремління до ідеалу» [1, т. 3, с. 291–292].

Змальований О.Т. Гончаром образ І.С. Козловського – за великим і ясним рахунком – є образом українського європейця барокових часів. Невипадково ж мислителем вибудовується триада, на чолі якої – постать великого барокового філософа, поета, музиканта Григорія Сковороди. Павла Тичину так само

можна вважати і лицарем духу, і творцем новітньої української поезії, яка розкрила величезні можливості української поетичної мови, де слово стало явищем музикальним ще від, не випадково так названих, «Сонячних кларнетів». Це образи вихованих у християнській традиції лицарів-джентльменів, які мають чіткий моральний кодекс: незрадливості щодо рідної мови, Батьківщини, друзів. «Що їх єднає? Найбільше <...> українська духовність», – наголошує академік НАН України О.Т. Гончар. А в естетичі: «Внутрішня гармонійність. Устремління до ідеалу», з яких походять любов і служіння прекрасному. Образ І.С. Козловського в рецепції Олександра Гончара є тотожним до образу питомо українського аристократа, який як і будь-який європейський християнин: «виходячи з квартири <...> просто і звично, осіняє себе хрестом», «жартує <...> за столом у рідній <...> Мар'янівці». Тільки-от українському аристократові було в той час і в тих умовах дуже не просто осінити себе хрестом знаменням, виходячи з квартири. Але не осінити себе, не осінити свою майбутню, за духом і походженням, українську пісню перед виходом з домівки у світ він теж не міг.

Всесвітньовідомий нині український вчений Архип Люлька, до авторитету якого заради порятунку української мови в часи агресивної русифікації також хотів звернутись за підтримкою Олександр Гончар, на той час вже давно мешкав у Москві. Плідно працював у ракетобудуванні, створював «ядерний щит СРСР», але рідну українську мову ніколи не забував. А тим більше – за жодних обставин ніколи не зневажав нею. Навпаки – повсякчас спілкувався українською мовою, попри всі несприятливі соціальні обставини. Спілкувався навіть у Росії. Українському вченому це пробачали в Політбюро ЦК КПСС ті, хто його ракетобудівний та авіабудівний хист вважали більшим, ніж його «дивацтво» – незрадливу любов до материнської мови й культури. Олександр Гончар фіксує в щоденниковому записові від 11 січня 1976 року: «В «Неделе» нарис про академіка Архипа Люлька. Згадалось: на ХХІV з'їзді партії (з'їзд відбувся 1971 року – П.Я.) він підійшов, відрекомендувався, його ім'я мені нічого не сказало (він був з академіків, щойно розсекречених). Став читати вірші Олександра, Вороного, інших поетів 20-х років. Щоперерви ми потім з ним гуляли. Давно живе в Москві, багато розповідав він про себе, про математика Кравчука (його вчитель)» [1, т. 2, с. 247].

І, суголосно з вищесказаним, наведемо ще одне, дещо раніше засвідчене, щоденникове спостереження О. Гончара із запису від 31 березня 1971 року: «Підходить сьогодні до мене на з'їзді сивий, спортивної статури, сухорлявий чоловік.

– Ви такий-то?

– Так.

– Давно хотів з вами познайомитись (говорить укр. мовою) Я – Архип Люлька.

Це той всесвітньовідомий конструктор авіадвигунів, що про нього лише недавно стали писати. Учень видатного українського математика Кравчука. Друг Загула. Їх забрав 37 рік <...> *Славний чоловік. Патріот.*

– Я читав усі ваші книги. Українською мовою. Й «Собор». Розповідає з глибокою пошаною про свого вчителя» (курсив наш – П.Я.) [1, т. 2, с. 84].

Прокоментуймо. На триумфальному для русифікаторів ХХІV з'їзді КПСС, на якому вони перемогли П. Шелест та інших прихильників хоча би мінімальної автономії УРСР «щойно розсекречений» академік-ракетобудівник (сказати про те, що він є й ракетобудівником, а не тільки авіаконструктором,

він, ясна річ, не міг) Архип Люлька вважає за необхідне відрекомендуватися не Голові Спілки письменників України (ним Олесь Гончар від 1970 року вже не був), а опальному авторові українського роману під опальною українською назвою «Собор», яка ясно асоціюється у свідомості з поняттям Соборності Української держави. Етимологія й аксіологія слова має першорядне значення: «Я читав усі ваші книги. Українською мовою. Й «Собор», – мовить вчений. Цим самим підкреслюючи власну причетність як до української духовної трансцендентальності, так і до семіопростору рідної мови, якою вона виражена.

Ім'я шойно розсекреченого академіка Люльки, хоча його постать була й лишається масштабно цікавою, авторові «Собору», внаслідок окреслених вище причин, нічого не сказало. Проте ім'я автора «Собору» українському академіку, «що давно живе в Москві» і напам'ять читає поетів доби Розстріляного Відродження, другові одного з його творців – поета Дмитра Загула – промовляло багато. Зосібна, що це, як одразу зрозумів О.Т. Гончар, по мові й мовленню як духовно-інтелектуальним кодам нації ідентифікуючи ментальність та переконання співрозмовника: «Славний чоловік. Патріот».

Тому не дивно, а цілком закономірно, що український за світобаченням академік-ракетобудівник, нібито далекий від поезії «став читати вірші Олеся, Вороного, інших поетів 20-х років». Для сучасних читачів зазначимо. Це зараз поезія фундатора українського символізму Олександра Олеся, батька і сина Вороних (Миколи і Марка) та здобуток «поетів 20-х років» (творчість митців Розстріляного Відродження) входять до обов'язкової шкільної програми. У часи Щербицького, Маланчука, Суслова і Брежнєва навіть за зберігання в домашній книгозбірні, а не те що за публічне декламування їхніх творів, можна було отримати цілком реальний термін ув'язнення як за кримінальний злочин (антирадянська агітація й пропаганда). Але академік Люлька на це не зважав. Є важливою і така деталь: «Щопереври ми потім з ним гуляли. Давно живе в Москві». Спраглисть академіка-авіаконструктора Архипа Люльки, що перебував на той час у поважному віці, до творчого спілкування зі знаковим українським, іманентно християнським письменником – теж ознака буття філософії української мови в особливому трансцендентальному едальному семіопросторі.

Важливою для розуміння філософії буття в рідномовному семіотичному дискурсі є згадка академіка «про математика Кравчука», який був науковим наставником Архипа Люльки. О.Т. Гончар дещо пізніше зазначає: «Журнал «Дніпро» друкує роман Миколи Сороки про академіка Кравчука. Оце по-синівському! Це той Кравчук, що про нього мені в Москві багато розповідав уже тоді розсекречений академік Люлька. Він був учнем Кравчука і на все життя зберіг своє захоплення учителем. Власне, Кравчук виробив українську математичну термінологію і був автором першого українського підручника з математики.

– А знаєте, за що він потерпів? Люлька <...> всміхається. – За слово «дотична» <...> Тобто «касательная» <...> Саме йому належить цей термін. І не могли йому цього простити» [1, т. 3, с. 76].

Вдумайтесь. Всесвітньовідомий математик М.П. Кравчук був засуджений і загинув за українське слово. За розроблену ним рідномовну математичну термінологію. За відкритий ним український математичний термін. Його учень – Архип Люлька, знаючи про це, все одно свідомо залишався в семіосфері буття рідної мови, утверджуючи її цінність повсякденним

спілкуванням. Цим самим, як і його наставник, звільняючи українську мову зі штучно накинутаго їй ярма меншовартості, недолугості або якоїсь іноземної вигадки. Це лицарське, або «джентльменське», як висловився О. Гончар, мужнє передання любові до рідної мови від вчителя до учня в несприятливу епоху теж є характерною рисою її вічного буття.

Любов до мови неможлива без любові до творчості найбільшого національного поета. О.Т. Гончар занотує: «Багато відгуків про статтю в «Правде» («Бессмертие Кобзаря»). Академік Люлька передає з Москви через спільного знайомого – Піди і вклонись за неї авторові до землі» [1, т. 3, с. 12].

Українські, світового масштабу конструктори авіадвигунів, творці новітніх стратегій відкриття неозорих обширів Всесвіту працювали разом із тими, хто на практиці підкорював космос. Космонавт-українець – уродженець Білоцерківщини – Павло Попович так само не соромився материнської мови. Мати П.Р. Поповича – третього космонавта світу – спілкувалася з сином рідною мовою. До нього також, як і до мешканців далеких і близьких країн з метою бити на всесвітній сполох заради порятунку буття української мови в Україні, прагнув звернутись Олесь Гончар. Як митець він відчував, що тільки ті, кому близьке українське духовно-інтелектуальне начало, здатні й прагнутимуть рятувати мову як його питоме осердя. Нагадаймо його думку про першого російського Нобелівського лауреата з літератури: «Буніну відкрився самий дух України, її творча неповторність у культурі світовій» [1, т. 3, с. 184]. Слід погодитись із тим, що і, наприклад, Платону Майбороді та Андрієві Малишку – творцям всесвітньовідомої «Пісні про рушник», як і геніальному творцеві «Червоної рути» Володимирі Івасюку теж «відкрився самий дух України, її творча неповторність у культурі світовій». Такі відкриття людям невіддільні. Вони залежать лише від Волі Божої.

Так само вагомим аспектом всесвітньої значимості феномену українства є прагнення до всеосяжного культурного діалогу з іншими народами, яке веде свою генезу ще від Хрещення Русі-України, від засвідчених у літописах діянь Володимира Хрестителя, ґрунтовно проаналізованих російським філософом В. Соловйовим у праці «Володимир Святий та Християнська Держава» [4]. Це прагнення походило, звісно, не від дивовижного для нас – християн – бажання завойовувати й підкорювати чужі народи та загарбувати чужі землі, а від іманентного бажання глибинно пізнати культурні феномени інших народів та країн. Таке пізнання поширювалося не лише на Європу, а й на інші частини досяжного тоді українцям світу. Багато наших співвітчизників у добу Середньовіччя й Ренесансу–Бароко не лише навчалися й творили в Європі – ректор Болонського університету Юрій Дрогобич є хрестоматійним, проте далеко непоодиноким прикладом взаємодії України й Західної Європи – а й прагли налагодити інтелектуально-буттєвий діалог з Азією. Власне кажучи, – відкрити неповторну культуру завойованих й підкорених Російською імперією малих і великих азійських народів Європі. На наш погляд, у такому пізнанні Іншого сполучалися солідарність пригноблених народів (Шевченкова поема «Кавказ» це ясно засвідчує) із притаманним українцям органічним зацікавленням культурним феноменом Іншого як джерелом взаємозбагачення мов і культур.

Незаперечними є наступні факти. Коли українських провідників національного духу, починаючи з найбільшого нашого поета-мислителя – Тараса Шевченка, імперська влада ув'язнювала, депортувавши з Батьківщини, «в степи безкраї

за Уралом» чи до Якутії (П. Грабовський), чи на високогірний Алтай (І. Світличний), чи на Колиму (В. Стус), чи в Бурятію (Є. Сверстюк), всі вони прагнули масштабно пізнати духовно-інтелектуальне життя тих народів, серед яких жили. Дух та інтелект ув'язнити неможливо. Хрестоматійний, але й дотепер належним чином неосмислений факт. Тарас Шевченко першим з європейців не лише захопився культурою, звичаями, традиціями казахського народу, а й прагнув усіляко увічнити своїх друзів-казахів у поезії, прозі, усному слові та малярстві. Навіть один цей факт є доказом того, що українці прагли й прагнуть пізнавати в діалозі, а цим самим і захищати культури тих народів, які комусь видаються меншовагітніми. Христонаслідувальне Шевченкове прагнення «на сторожі» коло кожного переслідуваного поставити Слово не тільки людей, а й переслідуваних культур і народів стосується.

Ще задовго до постмодерних філософських, релігійнознавчих, культурознавчих теорій П. Рікера, Е. Левінаса, К. Леві-Строса, К. Гірца, які цілком слушно наголошували в ХХ ст. на потребі збагачення європейської особистості й суспільства скарбами іншої, ще невідкритої культури, іншої цивілізаційної одиниці пізнанням Іншого як таким, геніальний Тарас Шевченко в казахському засланні із заборонаю «писати й малювати» цю потребу збагачення скарбами духовності казахського й киргизького народів не лише відчув, а й послідовно відкривав їх Україні й світові.

Висновки. Чому так чинив не лише він, а й згадані та не згадані нами вище репресовані, заслані далеко від України українці? Вони чинили так тому, що навіть місце довічного, як мріялось їхнім мучителям, заслання в «неісходимому Сибіру» або в «степах безкраїм за Уралом» – *місце приниження* – українські христосентричні європейці іманентно сприймали як трагічне, але *місце відкриття* для себе і світу незнаних раніше цивілізаційних одиниць. Відкриття через ширий духовно-інтелектуальний, а відтак – культуротворчий інтерес до Іншого, до пізнання специфіки й особливостей його феномену. Це діало-

гічний інтерес, органічно притаманний філософії буття української мови як джерела й основного репрезентанта національної свідомості й культури в складних соціально-гуманітарних обставинах нещодавніх віків.

Література:

1. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х томах. К.: Веселка. 2002–2004.
2. Донцов Д.І. Рік 1918. Київ. К.: Темпора. 2002. 208 с.
3. Чуковский К.И. Дневники: в 3-х томах. М.: ПРОЗАиК. 2012.
4. Соловьев В.С. Владимир Святой и Христианское Государство. Россия и Вселенская Церковь. Мн.: Харвест. 1999. С. 208–228.

Ямчук П. Н. Философия бытия украинского языка в ценностно-смысловом контексте XX–XXI веков

Аннотация. В статье исследуется феномен бытия украинского языка как особенной ценностно-смысловой семиосферы в неблагоприятных социально-исторических обстоятельствах прошлого века. Также изучается смысло-творческая роль украинского языка для знаковых деятелей мировой науки и искусства, которые, будучи украинцами, осознанно создавали украинский культурный универсум за границами Родины.

Ключевые слова: философия языка, бытие, ценностно-смысловая парадигма, Олесь Гончар, Архип Люлька, украинское мировоззрение.

Yamchuk P. Philosophy of batty of Ukrainian language in the principal-mental context of the XX-XXI century

Summary. Abstract In the article the phenomenon of existence of the Ukrainian language as a special value semantic semiosphere in unfavorable socio-historical conditions of the last century is investigated. Also, the meaningful role of the Ukrainian language for the iconic figures of world science and art, which being Ukrainians consciously created the Ukrainian cultural universe outside the borders of the Motherland, was studied.

Key words: philosophy of language, being, value-semantic paradigm, Oles Honchar, Arkhip Lyulka, Ukrainian outlook.